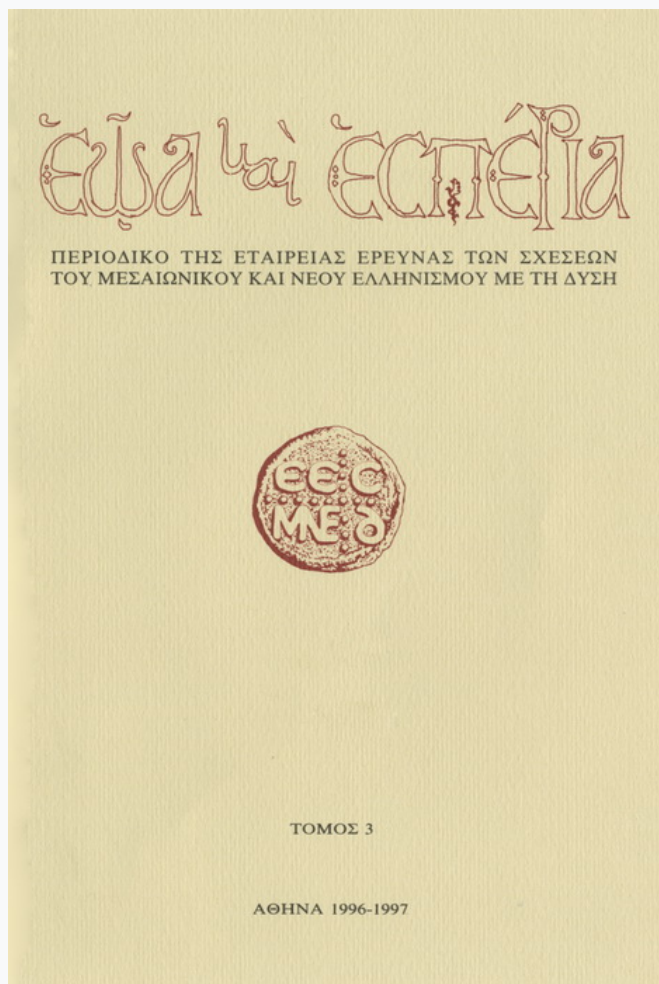

Eoa kai Esperia

Vol 3 (1997)

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΝΕΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

ΕΙΡΗΝΗ ΧΡΗΣΤΟΥ, ΝΙΚΗ ΤΣΕΛΕΝΤΗ

doi: [10.12681/eoaesperia.43](https://doi.org/10.12681/eoaesperia.43)

To cite this article:

ΧΡΗΣΤΟΥ Ε., & ΤΣΕΛΕΝΤΗ Ν. (1997). ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΝΕΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ. *Eoa Kai Esperia*, 3, 217-226.
<https://doi.org/10.12681/eoaesperia.43>

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΝΕΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ

Evangelos Konstantinou (εκδ.), *Buzanz und das Abendland im 10. und 11. Jahrhundert*, Böhlau, Köln-Weimar-Wien 1997, σελ. 366.

Η επέτειος, το 1991, των χιλίων χρόνων από το θάνατο της Θεοφανούς, της βυζαντινής πριγκίπισσας (ήταν ανιψιά εξ αγχιστείας του αυτοκράτορα Ιωάννη Τζιμισκή), που έγινε σύζυγος του γερμανού αυτοκράτορα Όθωνα Β' (972) και διοίκησε την αυτοκρατορία της Δύσης μετά το θάνατο του συζύγου της, την εποχή που ο γιος της Όθων Γ' ήταν ανήλικος (983-991), υπήρξε η αφορμή για την οργάνωση διεθνών συνεδρίων και την έκδοση μελετών, που αφιερώθηκαν στις δραστηριότητές της και στην επιρροή που άσκησε στις γερμανικές υποθέσεις, αλλά και στις γενικότερες σχέσεις Βυζαντίου και Δύσης. Ο παρών τόμος περιέχει 15 από τις εισηγήσεις του διεθνούς συμποσίου που πραγματοποιήθηκε μεταξύ 14-19 Μαΐου 1991 στις πόλεις Κολωνία και Bad Gandersheim, οι οποίες αναφέρονται στις σχέσεις Βυζαντίου και Δύσης κατά το 10ο και 11ο αιώνα σε διάφορα επίπεδα πολιτικής, θρησκείας, τέχνης και πολιτισμού γενικότερα.

1. D. Angelon, *Ο Βογομιλισμός στις βαλκανικές χώρες και οι αιρέσεις στη Γαλλία και την Ιταλία κατά τον 11ο αι.* (γερμανικά, σελ. 17-39). Ο D. A., αφού εξετάσει την εμφάνιση και εξάπλωση του κινήματος των Βογομίλων στα Βαλκάνια από το 10ο αι., καθώς και τη γένεση διαφόρων αιρέσεων σε περιοχές της Γαλλίας και της Ιταλίας τον 11ο αι., διαπιστώνει ότι υπάρχει όχι μόνον τυπολογική ομοιότητα ανάμεσά τους, αλλά γενετική συγγένεια. Οι Βογόμιλοι των Βαλκανίων έδωσαν τον τόνο στη δημιουργία και ανάπτυξη του κινήματος των Καθάρων, που εξαπλώθηκε στη Δύση τον επόμενο αιώνα.

2. Dorothee Birck-von Bistram, *Η Μουσική το 10ο αιώνα. Τι θα μπορούσε να άκουγε η Θεοφανώ;* (γερμανικά, σελ. 41-55). Το ερώτημα φυσικά είναι υποθετικό. Η σ. προσπαθεί να ανακαλύψει τα ίχνη των ακουσμάτων, που έφερε στη μνήμη της η Θεοφανώ από το βυζαντινό παλάτι και την εκκλησία της Κωνσταντινούπολης, όταν στην οθωνική αυτοκρατορία και τη δυτική εκκλησία παρακολουθούσε λειτουργίες, όπου κυριαρχούσε το γρηγοριανό μέλος.

3. H. Buschhausen, *Μελέτες για τη μωσαϊκή εικόνα με την απεικόνιση του αγίου Νικολάου στο Aachen-Burtscheid* (γερμανικά, σελ. 59-109). Στο «θησαυρό» της εκκλησίας του αγίου Ιωάννη του Βαπτιστή στο Aachen-Burtscheid φυλάσσεται μία μεγάλη μωσαϊκή εικόνα, ελλιπώς διατηρημένη, που απεικονίζει τον άγιο Νικόλαο. Κατά την παράδοση η εικόνα ανήκε στην αυτοκράτειρα Θεοφανώ ή στο γιο της αυτοκράτορα Όθωνα Γ', αλλά οι νεότερες επιστημονικές έρευνες την τοποθετούσαν χρονικά στο 13ο αι. Ο

ερευνητής, γνωρίζοντας τις προγενέστερες απόψεις, εξετάζει λεπτομερώς την εικόνα και τη διακόσμησή της, τη συγκρίνει με άλλες εικόνες σε μωσαϊκό και παραθέτει επιχειρήματα, που, κατά τη γνώμη του, βοηθούν στην περαιτέρω μελέτη για την εκ νέου χρονολόγηση και την προέλευσή της.

4. J.-C. Cheynet, *Ο ρόλος των Δυτικών στο βυζαντινό στρατό πριν από την Α΄ Σταυροφορία* (γαλλικά, σελ. 111-127). Ο J.-C. C. αναφέρεται στη μαζική εγγραφή δυτικών μισθοφόρων στο βυζαντινό στρατό, που δεν είναι παλαιότερη από την εποχή των διαδόχων του Βασιλείου Β΄. Οι πρώτοι που εντάχθηκαν στο βυζαντινό στρατό ήταν Λομβαρδοί και Νορμανδοί της Ιταλίας και ακολούθησαν οι Άγγλοι, όπως και οι γερμανικής καταγωγής μισθοφόροι που αποτέλεσαν το τάγμα των Νεμίτζων, το οποίο εμφανίσθηκε επί Ρωμανού Δ΄ του Διογένη. Από τον 11ο αι. οι πληροφορίες για μισθοφόρους, στους οποίους οι Βυζαντινοί ανέθεταν κυρίως τη φύλαξη των ανατολικών επαρχιακών συνόρων, πληθύνονται. Ο σ. παρακολουθεί την καριέρα και τη δράση γνωστών δυτικών στρατιωτικών, τους οποίους οι βυζαντινές πηγές κατηγορούσαν συχνά για στάσεις και προδοσίες στο εσωτερικό, αλλά υποστηρίζει ότι δεν υπάρχουν ενδείξεις για προδοσία, όταν πολεμούσαν τους εχθρούς της Αυτοκρατορίας.

5. B. Gallistl, *Η αποδοχή του Βυζαντίου και η συμβολική της Ανανέωσης στην τέχνη του Bernward του Hildesheim* (γερμανικά, σελ. 129-160). Η επίδραση της ανατολικής τέχνης και της θεωρίας περί αυτοκρατορικής εξουσίας των Βυζαντινών σε σχέση με την αντίληψη του Όθωνα Γ΄ για τη *Renovatio* της σκέψης, όπως αυτές εκφράστηκαν στην τέχνη του Bernward του Hildesheim.

6. I. Goldstein, *Η Κροατία και η Δαλματία μεταξύ Βυζαντίου και Δύσης* (γερμανικά, σελ. 161-181). Ο I. G. αναρωτιέται τι σήμαινε στην πραγματικότητα για τις περιοχές της Κροατίας και της Δαλματίας κατά τον πρώιμο μεσαίωνα η εκεί παρουσία του Βυζαντίου ή των δυτικών δυνάμεων. Την παρουσία αυτή ο ιστορικός οφείλει να παρακολουθήσει σε τρία επίπεδα: στη δράση της μιας ή της άλλης δύναμης, στην πραγματική επιρροή τους στη διάρκεια του χρόνου και στα ίχνη που άφησαν. Παρόλο που, από την εποχή κατά την οποία η κροατική κοινωνία άρχισε να ωριμάζει (9ος αι.), υπήρχε βαθιά σχέση της Κροατίας με το βυζαντινό κόσμο, αυτή δεν εμπόδισε την παράλληλη επαφή της με τη Δύση. Αντίθετα, από τον 11ο αι. αυτή η σχέση Κροατίας-Δύσης έγινε στενότερη, έτσι ώστε με την πάροδο των χρόνων η Κροατία ενσωματώθηκε στο δυτικό πολιτισμό. Είναι βέβαιο, κατά τον ερευνητή, ότι αυτό που θέλουμε να ορίσουμε ως κροατική πολιτισμική κληρονομιά δε θα υπήρχε χωρίς τη συμβολή του Βυζαντίου, όπως και της Δύσης, αν και μένουν πολλά ακόμη να αποδειχθούν από τις αρχαιολογικές έρευνες.

7. Vera Hrochova, *Ο άγιος Αδαλβέρτος και η Θεοφανώ. Η συμβολή τους στον εκχριστιανισμό των Σλάβων* (γερμανικά, σελ. 181-196). Η V. H. εξετάζει ποιες ήταν οι προϋποθέσεις για τη διάδοση του Χριστιανισμού και

την ανάπτυξη της εκκλησιαστικής οργάνωσης στη Βοημία και την Πολωνία, που απέβλεπαν τα πρώτα βήματα της ιεραποστολής στις χώρες αυτές και ποια ήταν η υπηρεσία που προσέφερε ο άγιος Αδαλβέρτος (Adalbert) στη διάδοση του Χριστιανισμού. Η συνάντησή του και η αμοιβαία κατανόηση με τη Θεοφανώ, οδήγησαν στη φιλία του με τον 'Οθωνα Γ' και στη σχεδίαση μιας εκκλησιαστικής και πολιτικής οργάνωσης, που θα οδηγούσε στη δημιουργία ενός παγκόσμιου χριστιανικού κράτους. Κατά τη σ., η Θεοφανώ και ο άγιος Αδαλβέρτος δεν ήταν μόνον τα ευρωπαϊκά σύμβολα της διάδοσης του Χριστιανισμού, αλλά λειτούργησαν και στο πολιτικό επίπεδο, όπου προώθησαν την ιδέα ενός παγκόσμιου χριστιανικού κράτους.

8. H. Hunger, *Ο Λιουτπράνδος της Κρεμόνας και η βυζαντινή «λαϊκή» λογοτεχνία* (γερμανικά, σελ. 197-206). Ο H. H. επανέρχεται στην άποψή του ότι οι βυζαντινές χρονογραφίες αποτελούσαν την ελαφρά λογοτεχνία της εποχής τους, ήταν τα λαϊκά αναγνώσματα, που απευθύνονταν στο μέσο βυζαντινό αναγνώστη (βλ. του 'Ιδιου, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Β', έκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1992, το κεφ. περί Χρονογραφίας, σε ελλ. μετάφρ. του Τ. Κόλια, σελ. 33 κ.ε.) και επιχειρεί με συγκεκριμένα παραδείγματα να ανιχνεύσει τη συγγένεια ανάμεσα στο λογοτεχνικό είδος που αντιπροσώπευαν οι βυζαντινές χρονογραφίες και στα κείμενα του Λιουτπράνδου (*Antapodosis* και *Relatio de legatione*) επισημαίνοντας συγχρόνως τις βασικές διαφορές τους.

9. J. Irmscher, *Ο 'Οθων Γ' και το Βυζάντιο* (γερμανικά, σελ. 207-229). Ο J. I. αναφέρεται στην περίοδο που ο 'Οθων Γ' ήταν ανήλικος και την εξουσία ασκούσε η μητέρα του Θεοφανώ, αλλά κυρίως ενδιαφέρεται για το επίπεδο των σχέσεων Βυζαντίου και Δύσης, όταν ο 'Οθων Γ' ανέλαβε την εξουσία. Επισημαίνει ότι παρόλο που υπήρχαν οι προϋποθέσεις για διατάραξη των σχέσεων των δύο αυτοκρατοριών, ιδίως μετά το 996, όταν ο γερμανός ηγεμόνας ενδυνάμωνε την παρουσία του στην Ιταλία και στρεφόταν προς μία αρχαιορωμαϊκή ανασυγκρότηση, ενώ ο Βασίλειος Β' επεξέτεινε τη βυζαντινή ισχύ, οι προσπάθειες του 'Οθωνα για την ανεύρεση συζύγου στη βυζαντινή αυλή σήμαιναν την αναζήτηση εκ μέρους του ενός συμβιβασμού. Τελικά οι συνεννοήσεις δεν τελεσφόρησαν, γιατί ο 'Οθων πέθανε σε νεαρή ηλικία, στις αρχές του 1002.

10. E. Kislinger, *Ταξίδια και δρόμοι κυκλοφορίας μεταξύ Βυζαντίου και Δύσης από τον ένατο μέχρι τα μέσα του ενδέκατου αιώνα* (γερμανικά, σελ. 231-257). Ο σ. λαμβάνει ως αφορμή το ταξίδι της Θεοφανούς από την Κωνσταντινούπολη στη Ρώμη το 972 που έγινε δια θαλάσσης, για να εξετάσει τις οδικές και θαλάσσιες διαδρομές που ακολουθούσαν οι ταξιδιώτες από την Ανατολή προς τη Δύση και αντίστροφα. Παρακολουθεί την πορεία του Λιουτπράνδου κατά το δεύτερο ταξίδι του, όταν επέστρεφε από την Κωνσταν-

τινούπολη το 968, αλλά και τα ταξίδια άλλων επίσημων αντιπροσωπειών ή γνωστών ταξιδιωτών. Μεταξύ αυτών κυριαρχούσαν, όπως είναι φυσικό, οι άγιοι, των οποίων σκοπός ζωής ήταν η επίσκεψη στη Ρώμη ή στην Ιερουσαλήμ. Αναφέρει τις στάσεις που έκαναν, τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν σε διάφορες περιοχές και κυρίως τους σταθμούς αποβίβασης στην Ιταλία ή στην Ελλάδα.

11. I. G. Leontiadēs, *Η δυτική πολιτική του Βασιλείου Β΄ (976-1025)* (γερμανικά, σελ. 260-268). Οι προσπάθειες του Βασιλείου Β΄ να διατηρήσει και να αυξήσει τη βυζαντινή δύναμη στην ιταλική χερσόνησο την εποχή κατά την οποία το ενδιαφέρον των γερμανών αυτοκρατόρων στρεφόταν επίσης προς τη Ρώμη.

12. Elisabeth Malamut, *Ο Κωνσταντίνος Ζ΄ και η εικόνα του για την Ιταλία* (γαλλικά, σελ. 269-292). Η Ε. Μ. εξετάζει ορισμένα κεφάλαια από τα τρία έργα του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου και από τη Συνέχεια του Θεοφάνη (Βίος Βασιλείου), που αναφέρονται στην πολιτική κατάσταση της Ιταλίας, και διαπιστώνει ότι ο αυτοκράτορας συγγέει πρόσωπα και γεγονότα, όταν γράφει για προγενέστερους αιώνες. Δικαιολογεί το γεγονός αυτό υποστηρίζοντας ότι δεν πρέπει να διαβάζουμε τις αναφορές του Κωνσταντίνου Ζ΄ στα ιταλικά πράγματα ως έργο ενός ιστορικού που ανατρέχει σε πηγές και αρχεία, αλλά ως το σύγγραμμα ενός αυτοκράτορα-πολιτικού των μέσων του 10ου αι., που περιστοιχίζεται από ξένους πρέσβεις και δεν ενδιαφέρεται για το παρελθόν, παρά μόνον όταν πρόκειται να το χρησιμοποιήσει για σύγχρονους ιδεολογικούς σκοπούς.

13. Chrysanthi Mavropoulou-Tsioumis, *Η εικονογράφηση βυζαντινών χειρογράφων της εποχής της αυτοκράτειρας Θεοφανούς* (γερμανικά, σελ. 293-299). Επειδή η Θεοφανώ ήταν ιδιαίτερα μορφωμένη, η σ. θεωρεί ότι γνώριζε και κατείχε χειρόγραφα υψηλής τέχνης της εποχής των Μακεδόνων. Έτσι εξετάζει την εικονογράφηση μερικών χειρογράφων της «βυζαντινής Αναγέννησης» για να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η βυζαντινή παράδοση της εικονογράφησης, που γνώριζε η Θεοφανώ και ο κύκλος της, επηρέασε την ήδη υπάρχουσα στη Γερμανία τέχνη της εικονογράφησης των χειρογράφων.

14. Anna Muthesius, *Ο ρόλος των βυζαντινών μεταξωτών στην αυτοκρατορία των Οθωνιδών* (αγγλικά, σελ. 301-317). Οι γαμήλιες διαπραγματεύσεις μεταξύ Βυζαντινών και Δυτικών (17 αριθμεί η σ. μεταξύ 8ου και 12ου αι.) ήταν αυτές που έφεραν στις δυτικές αυλές τα περίφημα βυζαντινά αυτοκρατορικά μεταξωτά, δεδομένου ότι χρησιμοποιήθηκαν ως επισφράγιση των συνοικεσίων, αλλά και ως διπλωματικά δώρα. Συμβόλιζαν την ισχύ και την αξία της βυζαντινής αυτοκρατορίας και την αποδοχή εκ μέρους των Δυτικών της βυζαντινής καλλιτεχνικής παράδοσης. Η Α. Μ. εξετάζει τη χρήση των μεταξωτών στη βυζαντινή αυλή και την εκκλησία, την οποία μιμήθηκαν και οι Δυτικοί, χρήση η οποία είχε προηγηθεί της αφίξεως της Θεοφανούς στη

Δύση και την οποία απλώς ενδυνάμωσε η παρουσία της.

15. A. Poppe, *Θεοφάνη του Novgorod* (γερμανικά, σελ. 319-350). Το σ. απασχολεί το όνομα και η καταγωγή της συζύγου του Ostromir, ο οποίος χρημάτισε διοικητής του Novgorod από το 1054 μέχρι λίγο πριν από το 1064, όταν ενηλικιώθηκε ο νόμιμος διάδοχος Mstislav, γιος του ηγεμόνα του Κιέβου Izjaslav. Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ήταν κόρη του Βλαδίμηρου και της Άννας της Πορφυρογέννητης, άρα ανιψιά των βυζαντινών αυτοκρατόρων Βασιλείου Β' και Κωνσταντίνου Η' και εξαδέλφη των αυτοκρατειρών Ζωής και Θεοδώρας.

Ειρήνη Χρήστου

K. N. Ciggaar, *Western Travellers to Constantinople. The West and Byzantium, 962-1204* [The Medieval Mediterranean. Peoples, Economies and Cultures, 400-1453, no. 10], E. J. Brill, Leiden - New York - Köln 1996, σελ. 396.

Στην εισαγωγή (σελ. 1-19) ο σ. σημειώνει ότι ασχολείται με τις σχέσεις Βυζαντίου και Δύσης κατά την περίοδο από το 962 έως το 1204 και εξηγεί, γιατί δεν περιλαμβάνει τους Σλάβους στη μελέτη του και γιατί θεωρεί σημαντική αυτή την περίοδο για τη δυτική Ευρώπη. Μνημονεύει τους επιστήμονες που από το 1930, με πρωτοπόρο τον P. E. Schramm, κατάλαβαν το ενδιαφέρον που παρουσιάζει η συγκριτική μελέτη Βυζαντίου και Δύσης, η οποία συνεχίστηκε με αυξανόμενο ρυθμό από άλλους επιφανείς ερευνητές.

Στο πρώτο κεφ. (σελ. 21 - 44), που έχει τον τίτλο *Ταξιδεύοντας στο Βυζάντιο*, ο Κ. C. απαριθμεί τις κατηγορίες των ανθρώπων που επισκέπτονταν τη βυζαντινή αυτοκρατορία (πρέσβεις και προσκυνητές, πρόσφυγες και φυγάδες, μισθοφόροι και έμποροι, καλλιτέχνες, λόγιοι, σπουδαστές και, φυσικά, το πλήθος των σταυροφόρων που ταξίδευαν από τη Δύση στην Ιερουσαλήμ (1096, 1147, 1189, 1203). Πολλοί μάθαιναν ελληνικά, έπαιρναν πληροφορίες για το οδικό δίκτυο από τοπικούς οδηγούς ή προηγούμενους εξερευνητές και εξηγεί πώς επισκέπτονταν τις μεγάλες πόλεις αναφέροντας τα μέρη που φιλοξενούνταν. Στο επόμενο κεφ. (σελ. 45-77) εκθέτει τα αξιοθέατα της Κωνσταντινούπολης, τα θέλγητρα που προσέφερε στους ξένους και τα διαφορετικά ενδιαφέροντα των ταξιδιωτών, τα οποία ήταν σε θέση να ικανοποιήσει ως μεγάλη πρωτεύουσα του κόσμου. Στη συνέχεια (σελ. 78-101) αναλύει την πνευματική ευχαρίστηση που έβρισκαν οι δυτικοί ταξιδιώτες στην Κωνσταντινούπολη και τις γνώσεις που αποκόμιζαν από την παραμονή τους στην πρωτεύουσα της ανατολικής αυτοκρατορίας.

Στον κυρίως όγκο της μελέτης (κεφ. 4-9, σελ. 102-321) ο σ. περιγράφει λεπτομερώς τις επισκέψεις ταξιδιωτών από τις χώρες της Ευρώπης στην Κωνσταντινούπολη και την επιρροή που άσκησε σ' αυτούς, σε διάφορα

επίπεδα, η παραμονή τους εκεί και μέσω αυτών στις πατρίδες τους. Εκθέτει την επίδραση που είχε το πνεύμα και η καθημερινότητα των Βυζαντινών στους ανθρώπους που έρχονταν από τις δυτικές χώρες για διαφορετικούς λόγους στην πρωτεύουσα. Αρχίζει την έρευνά του από τα βορειότερα μέρη της Ευρώπης, τις σκανδιναβικές χώρες και την Ισλανδία (κεφ. 4, σελ. 102-128), τη Βρετανία (κεφ. 5, σελ. 129-160), συνεχίζει με τις χώρες της κεντρικής Ευρώπης, τη Γαλλία (κεφ. 6, σελ. 161-200) και την Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (κεφ. 7, σελ. 201-244) για να καταλήξει στις νοτιότερες, την ιταλική (κεφ. 8, σελ. 245-294) και την ιβηρική χερσόνησο (κεφ. 9, σελ. 295-321).

Το δέκατο κεφ. (*Βυζάντιο: Πηγή ζωής και μάθησης*, σελ. 323-354) αποτελεί τη σύνθεση των λεπτομερειών που περιγράφηκαν στις επιμέρους ενότητες και εκτίθενται γενικότερα συμπεράσματα για τις σχέσεις Βυζαντίου και Δύσης. Ο σ. διαπιστώνει ότι, όπως το 10ο αι. η ελληνική καταγωγή και το πνευματικό υπόβαθρο του 'Οθωνα Γ' αποτελούσαν προτερήματα για τους σύγχρονους του πνευματικούς ανθρώπους, το ίδιο συνέβαινε και δύο αιώνες αργότερα, όταν το Βυζάντιο θεωρείτο πηγή γνώσης. Οι δυτικοί ηγεμόνες προσπαθούσαν να μιμηθούν το βυζαντινό αυτοκράτορα στην ιδεολογία, τα σύμβολα και τους τίτλους που αναδείκνυαν το αξίωμά του, ακόμη και στην εκκλησιαστική πρακτική του. Η μίμηση ήταν περισσότερο εμφανής στη θρησκευτική και καλλιτεχνική ζωή. Βυζαντινά πρότυπα χρησιμοποιήθηκαν στην εικονογράφηση του Χριστού και τη λατρεία της Παναγίας, λειτουργίες του Χρυσοστόμου και του Μ. Βασιλείου, όπως και Βίοι αγίων της Ανατολής, μεταφράστηκαν στα λατινικά, λείψανά τους μεταφέρθηκαν στη Δύση. Έλληνες μοναχοί, που ήρθαν στη Δύση στα τέλη του 10ου και στις αρχές του 11ου αι., αποτέλεσαν το κίνητρο για τις αλλαγές που παρατηρήθηκαν στη μοναστική ζωή στη δυτική Ευρώπη. Η επίδραση διακρίνεται χαρακτηριστικά στα νομίσματα, στις σφραγίδες και στις ελληνικές επιγραφές που έφεραν έργα μικροτεχνίας, εικονογραφημένα χειρόγραφα και σφραγίδες. Η κοσμική και εκκλησιαστική αρχιτεκτονική της Κωνσταντινούπολης θαυμάζονταν από τους Δυτικούς, οι οποίοι προσπάθησαν να τη μιμηθούν, παρόλο που πολλά μηχανικά επιτεύγματα κρατούσαν οι Βυζαντινοί ζηλότυπα μυστικά. Τέλος, στη δυτική λογοτεχνία υπάρχουν ίχνη βυζαντινής επίδρασης και, κυρίως, υπάρχει η έμπνευση από το βυζαντινό τρόπο ζωής, που μαθευόταν στη Δύση από τους ταξιδιώτες, οι οποίοι στην επιστροφή τους διηγούνταν ιστορίες από την Ανατολή. Ο Κ. C. καταλήγει ότι αν και οι αρχές της Αναγέννησης του 12ου αι. στη Δύση παραμένουν ακόμη ένα μυστήριο, το ενδιαφέρον για την τέχνη, τη φύση και η γενικότερη επιθυμία για μάθηση διεγέρθηκαν από τις επαφές με το βυζαντινό κόσμο.

Ειρήνη Χρήστου

Βασιλικής Μπόμπου-Σταμάτη, *Τα καταστατικά του σωματείου (Nazione) των Ελλήνων φοιτητών του Πανεπιστημίου της Πάδοβας (17ος-18ος αι.)*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς και Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Αθήνα 1995, σελ. 212.

Η μελέτη της νεότερης ιστοριογραφίας μέσα από τα στοιχεία, που προκύπτουν από την αρχειακή έρευνα, καθώς και η έκδοση των σχετικών πηγών, είναι ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά των ιστορικών σπουδών των τελευταίων δεκαετιών.

Στο πλαίσιο αυτό, εντάσσεται και η έκδοση των Καταστατικών του 17ου και 18ου αιώνα του ελληνικού φοιτητικού Συλλόγου της Πάδοβας της *Nazione Ultramarina*, από την ιστορική Βασιλική Μπόμπου - Σταμάτη, που αποτελεί, αφ' ενός συμβολή στην έρευνα της σύγχρονης ιστοριογραφίας γιατί μελέτη του νεώτερου και σύγχρονου ελληνισμού, γιατί στηρίζεται σε αρχειακά τεκμήρια, και αφ' ετέρου συνεισφορά στον προσδιορισμό της ταυτότητας της νεολαίας ως ιστορικής κατηγορίας.

Το Πανεπιστήμιο της Πάδοβας ιδρύθηκε στις αρχές του 13ου αιώνα, και υπήρξε το σημαντικότερο, αν όχι το μοναδικό, κέντρο ανώτατης παιδείας του Ελληνισμού, κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας. Και η σχετική βιβλιογραφία, με εργασίες που προέρχονται από αρχειακές έρευνες τόσο στα Αρχεία της Βενετίας όσο και στα Αρχεία του Πανεπιστημίου της Πάδοβας, πλουτίζεται συνεχώς, παρ' όλο που παραμένουν ακόμα πολλές ανέκδοτες πηγές σχετικές με την ιστορία των ελληνικών κολλεγίων της Πάδοβας και των συνθηκών διαβίωσης και σπουδών των Ελλήνων εκεί.

Στις μέχρι τώρα σημαντικές εργασίες, όπως είναι η δημοσίευση των καταλόγων εγγραφής των Ελλήνων σπουδαστών και των δημοσιευμάτων τους κατά τον 17ον και 18ον αιώνα, προστίθεται και η έκδοση των Καταστατικών του ελληνικού φοιτητικού συλλόγου, της *Inclitae Nationis Ultramarinae*. Η εργασία αυτή της Βασιλικής Μπόμπου-Σταμάτη αποτελεί συνέχιση του ενδιαφέροντος γύρω από τα θέματα τα σχετικά με την ιστορία της νεολαίας ως ιδιαίτερης ιστορικής κατηγορίας, που έχει αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια και το Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας (ΙΑΕΝ) προωθεί με σχετικά ερευνητικά προγράμματα και εκδόσεις.

Τα Καταστατικά αυτά διασώζονται σε χειρόγραφη μορφή και το ενδιαφέρον της συγγραφείας για την παρουσίαση και έκδοσή τους συνίσταται στο γεγονός ότι περιέχουν σημαντικές πληροφορίες για τη λειτουργία του ελληνικού φοιτητικού συλλόγου της *Inclitae Nazione Ultramarina* και ότι κατά το μεγαλύτερο μέρος τους τα καταστατικά αυτά παραμένουν ανέκδοτα.

Η οργάνωση και λειτουργία των φοιτητικών συσσωματώσεων, των *Nazioni*, που συνδέεται άμεσα με την ιστορία του Πανεπιστημίου της Πάδοβας, σχη-

ματίστηκαν από το 1260 πρώτα από τους ξένους φοιτητές, με κοινό τόπο καταγωγής, κατά το πρότυπο των συγχρόνων τους συντεχνιών. Αργότερα οργανώθηκαν σε *Nazioni* και οι Ιταλοί φοιτητές. Οι συσσωματώσεις αυτές, στην αρχή είχαν ως σκοπό την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των φοιτητών και των προνομίων που τους είχαν παραχωρηθεί, αλλά κυρίως του δικαιώματος συμμετοχής τους στην εκλογή του διδακτικού προσωπικού και στη διοίκηση του Πανεπιστημίου. Οι *Nazioni* αποτέλεσαν τις *Università*, που ξεκίνησαν στην αρχή ως απλές ενώσεις των *Nazioni* και στη συνέχεια απόκτησαν μεγάλο κύρος και διαμορφώθηκαν έτσι ώστε να καταφέρουν να πάρουν στα χέρια τους και τη ρύθμιση των πανεπιστημιακών εκπαιδευτικών πραγμάτων, που την εξασφάλιζαν με την τοποθέτηση δικών τους αξιωματούχων στη διοίκηση.

Το Πανεπιστήμιο, την εποχή που αναφέρονται τα Καταστατικά, στα μέσα του 17ου με αρχές του 18ου αιώνα, αποτελείται από δύο Σχολές (*Università* ή *Facoltà*), τη Νομική και την Ιατροφιλοσοφική. Στο πλαίσιο των Σχολών αυτών λειτουργούσαν οι *Nazioni* χωρισμένες σε δύο ομάδες των *Cotramontani* (Εντεύθεν των Ορέων), στην οποία περιλαμβάνονταν και οι Ιταλοί, και των *Oltramontani* (Εκείθεν των Ορέων), στην οποία περιλαμβάνονταν όλες οι άλλες *Nazioni* των ξένων, με πρώτη τη *Nazione Germana* και ανάμεσα σ' αυτές και τη *Nazione Oltramarina* (των Υπερποντίων), στην οποία εγγράφονται στη Νομική μόνον Έλληνες, ενώ στην Ιατρικοφιλοσοφική εκτός από τους Έλληνες, εγγράφονται και Ιλλυριοί, Δαλματοί, Ίστριοι και Σικελοί. Κάθε *Nazione* είχε το δικό της Καταστατικό, που είχε ψηφιστεί από όλα τα μέλη και αποτελούσε μια οικογένεια ομοεθνών, που υποδεχόταν τους νέους φοιτητές που έρχονταν να σπουδάσουν στην Πάδοβα. Αφού αποδέχονταν όλες τις διατάξεις του Καταστατικού, πλήρωναν το καθορισμένο ποσό για την εγγραφή τους και ανήκαν πλέον ως μέλη στη *Nazione*. Η συγγραφέας στο πρώτο μέρος της μελέτης της διαπραγματεύεται με πολύ αναλυτικό τρόπο την ίδρυση, τον τρόπο λειτουργίας και τη σημασία των *Nazioni*, καθώς και τη συστηματική περιγραφή των δύο χειρογράφων του Καταστατικού της *Nazione* των *Oltramontani*, που μας έχουν διασωθεί. Τα χειρόγραφα αυτά είναι γραμμένα στην ιταλική γλώσσα, το παλαιότερο, του 1663, βρίσκεται στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου της Πάδοβας, ενώ το δεύτερο, που είναι μεταγενέστερο αλλά αχρονολόγητο, σώζεται στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη και, όπως προκύπτει από τη μεταξύ τους σύγκριση, δεν συμπίπτουν ως προς το περιεχόμενο. Το δεύτερο περιέχει περισσότερα άρθρα, είναι πιο εκτεταμένο με περισσότερες λεπτομέρειες και παραδίδει το Καταστατικό τροποποιημένο. Για το κάθε χειρόγραφο γίνεται αναλυτική περιγραφή με σχόλια για το λογοτεχνικό ύφος του κειμένου, το περιεχόμενό του, τον τρόπο που γίνονται οι εγγραφές στους καταλόγους και έλεγχος των πληροφοριών που δίνουν. Το πρώτο χειρόγραφο, που χρονολογείται τις 23 Μαρτίου του 1663, και σημειώνεται

το όνομα του γραφέα, περιέχει 17 άρθρα (*capitoli*), τα οποία περιγράφονται και παρουσιάζονται σύμφωνα με το περιεχόμενό τους. Τα άρθρα αυτά καθορίζουν τον τρόπο λειτουργίας της *Nazione*, τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα των αξιωματούχων που την διοικούν και ρυθμίζουν τις σχέσεις της με τα μέλη της. Της περιγραφής των άρθρων προτάσσεται το «Προοίμιο», γραμμένο με το περίτεχνο λογοτεχνικό ύφος της εποχής του. Στο Προοίμιο, στην εισαγωγή γίνεται αναφορά στην αναγκαιότητα ύπαρξης των νόμων, που η πηγή τους είναι η αρχαία Ελλάδα και η Ρώμη, γι' αυτό οι *Oltramarini*, ως Έλληνες που μετά την πτώση της πατρίδας τους έχουν τη τύχη να ζουν στο *Dominio Veneto*, έχουν θεσπίσει νόμους για τη σωστή διακυβέρνηση της *Nazione* τους, τους οποίους πρέπει να τηρούν.

Στο ίδιο χειρόγραφο έχουν προστεθεί 74 χρόνια αργότερα, το 1737, ορισμένες τροποποιητικές διατάξεις σχετικά με το Ταμείο και τις υποχρεώσεις του Ταμιά. Η περιγραφή του κώδικα αυτού τελειώνει με την καταχώριση αντίγραφου Διατάγματος (*Decreto*) του 1737, σύμφωνα με το οποίο δεν επιτρέπεται καμία επέμβαση στο Καταστατικό της *Nazione* και όλα τα μέλη πρέπει να εκπληρώνουν τις υποχρεώσεις τους, χωρίς καμία εξαίρεση, και να τηρούν απαράβατα το Διάταγμα.

Το δεύτερο χειρόγραφο Καταστατικό φυλάσσεται στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη, είναι αχρονολόγητο και φέρει τίτλο: *Statuto della Nazione Oltramarina*. Για τη χρονολόγησή του, η συγγραφέας χρησιμοποιεί πολύ εύστοχα την πληροφορία ότι το 1702 ως προστάτης καθηγητής αναφέρεται ο έλληνας καθηγητής του Πανεπιστημίου της Πάδοβας Νικόλαος Κομνηνός, την οποία θεωρεί ως *terminus post quem*, ενώ το 1738, που αποχωρεί ο Νικόλαος Κομνηνός από το Πανεπιστήμιο, την θεωρεί ως *terminus ante quem*. Άλλο στοιχείο, που θεωρεί σημαντικό για τη χρονολόγηση του Καταστατικού αυτού και το οποίο περιορίζει τα χρονικά όρια συγγραφής του, είναι η καταχώριση των πρόσθετων άρθρων του 1737 στο παλαιό Καταστατικό. Επομένως, η χρονολόγηση του δεύτερου Καταστατικού πρέπει να τοποθετηθεί μεταξύ του Ιουνίου του 1737, έτους κατά το οποίο έγινε η καταχώριση των πρόσθετων άρθρων στο παλαιό Καταστατικό, με σκοπό να τυπωθεί το δεύτερο Καταστατικό, και του 1738, έτους αποχώρησης του καθηγητή.

Στη συνέχεια, η Βασιλική Μόμπου-Σταμάτη προχωρεί στη σύγκριση των δύο Καταστατικών, στην περιγραφή του Προοιμίου του δεύτερου, καθώς και στην αναλυτική περιγραφή και παρουσίαση των άρθρων του. Το πρώτο μέρος της μελέτης τελειώνει με την εξαγωγή συμπερασμάτων για τη σημασία των δύο Καταστατικών, ως σημαντικών ιστορικών πηγών για την εποχή τους.

Ακολουθεί η έκδοση των χειρογράφων, που -όπως αναφέρει η συγγραφέας στο εκδοτικό σημείωμα που παραθέτει πριν από την έκδοση- εκδίδονται

διπλωματικά, με ελάχιστες δικές της παρεμβάσεις και διορθώσεις, που διευκολύνουν στην καλύτερη κατανόηση του κειμένου. Πρώτα, εκδίδεται το Καταστατικό του 1663, με φωτογραφίες από φωτοτυπίες του τίτλου και άλλων φύλλων του χειρογράφου, και στη συνέχεια το μεταγενέστερο Καταστατικό του 1737/1738, επίσης με φωτογραφίες από φωτοτυπίες του τίτλου και άλλων φύλλων του.

Η έκδοση συμπληρώνεται με ένα πολύ κατατοπιστικό κατάλογο των «Τίτλων των άρθρων των Καταστατικών» σε ελληνική μετάφραση και με ένα «Πίνακα αντιστοιχίας των άρθρων του πρώτου και του δεύτερου Καταστατικού», έτσι ώστε ο αναγνώστης να μπορεί να βλέπει τη συσχέτιση των άρθρων μεταξύ των δύο Καταστατικών. Το Γενικό Ευρετήριο, πολύ χρήσιμο για πρόσωπα, τόπους και θέματα, καθώς και η περίληψη στα ιταλικά συμπληρώνουν την προσεγμένη αυτή έκδοση.

Το βιβλίο αυτό, καρπός συστηματικής αρχειακής έρευνας της συγγραφέως, η οποία έχει δημοσιεύσει και στο παρελθόν εργασίες, αποτελέσματα αρχειακής έρευνας που αναφέρονται σε θέματα παιδείας και ιστορίας των ιδεών κατά τον 17ο και 18ο αιώνα, συμβάλει σημαντικά στη διερεύνηση των πηγών της ιστορίας του πανεπιστημιακού θεσμού, ενός τομέα της ιστορίας της γνώσης, που τα τελευταία χρόνια ενταγμένη στα πλαίσια της κοινωνικής ιστορίας και της ιστορίας των νοοτροπιών, καλλιεργείται έντονα. Η έκδοση των Καταστατικών του Σωματείου των Ελλήνων Φοιτητών είναι σημαντική, γιατί εκτός των άλλων, μέσα από τη διάρθρωση των καταστατικών τους άρθρων, παρακολουθούμε την εξελικτική πορεία του θεσμού της *Nazione*, των προσπαθειών των Ελλήνων φοιτητών να αποκτήσουν και αυτοί προνόμια, όπως είχαν οι φοιτητές των άλλων εθνοτήτων και να ενταχθούν στη ζωή του Πανεπιστημίου, συμμετέχοντας σε πανεπιστημιακά αξιώματα, καθώς και σε άλλες δραστηριότητες, συναφείς με τη φοιτητική τους ιδιότητα.

Νίκη Γ. Τσελέντη